

VAŽNOST STVARALAČKE VEZE TRUBAR – PETAR PAVAO VERGERIJ ML. ZA SLOVENCE I HRVATE

FRANCKA PREMK

*Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Ljubljana*

EVA PREMK BOGATAJ

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 2(091) Trubar / P. P. Vergerij ml.
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 15. 2. 2006.
Prihvaćen: 19. 7. 2006.

Prevođenje Biblije na slovenski i hrvatski jezik

Pomisao o ostvarenju cjelokupna prijevoda Biblije na slovenski i hrvatski jezik za vrijeme 16. stoljeća, u prilikama kulturnog života koje se za takav pothvat naizgled još nisu nudile, na početku je graničila s utopijom. Za realizaciju je toliko neobične i skoro nemoguće, dalekosežne ideje bio neophodan genijalan, obdaren, smion, samopouzdan, snalažljiv i bogobojazan čovjek. Svim tim zahtjevima udovoljio je plodan prevoditeljski i stvaralački put Primoža Trubara i Petra Pavla Vergerija mlađeg.

Vergerij je, zajedno s Trubarom, nastojao da bi Biblija bila podjednako prevedena na oba jezika. Njihova su nastojanja oko tiska hrvatskog prijevoda Biblije Nikolaja Mojzesa s otoka Cresa bila bezuspješna (SBL, 13, 1982, 409; Bučar, 1910, 87–88; Rotar, 1988, 23).¹

Prijevod sveukupne Biblije veliki je domet zajedničkih nastojanja koje Slovenci i Hrvati prihvaćaju u širim, ne samo nacionalnim okvirima. Na primjeru Trubara i Vergerija, izuzetnih autora i njihovih veza moguće je u

¹ Trubar o tome detaljno piše u njemačkom predgovoru knjizi *Ta prvi deil tiga noviga testamta*, koji je s komentarima i primjedbama objavljen u knjizi Primus Truber (Oskar Sakravsky, 1989, 99).

užem i širem europskom okviru istraživati suradnju novomislitelja 16. stoljeća u njihovom zajedničkom nastojanju da se stara biblijska književnost tumači i razumije prema izvornome tekstu, nadalje prema različitim, čak suprotnim stajalištima o genezi ogromnoga književnoga korpusa slovenskih protestantskih pisatelja.²

Pri pothvatu prevođenja Biblije Vergerij i Trubar susretali su se s velikim poteškoćama. Vergerij je radi tiskanja na hrvatskom jeziku putovao i u Ljubljani, tražio veze u Istri i na Maksimilijanovu dvoru. Trubar o tim nastojanjima piše: »/.../ pozneje je (Vergerij) zaradi hrvaških tiskov iskal zveze v Istri /.../ toda uspeha ni imel veliko /.../ že štiri leta govori Vergerij o hrvaškem tisku, prevedel pa doslej ni niti besede /.../. Vzrok pa je ta da ne zna ne slovensko ne hrvaško prav govoriti, še manj prevajat«³ (Trubarovo pismo kralju Maksimilijanu, 2. siječnja 1560. Teodor Elze, 1c. 41–45; Rajhman, 1986, 40–43).

Kako je čežnja za ostvarenjem prijevoda Biblije bila izuzetno velika, čitamo i dalje u tom pismu kada Trubar izražava srčanu želju za Slovence i Hrvate: »/.../ wie Ich dan gern wölte, das die Bibel vnd andere gutte nötige Buecher In die Windische vnd Crabatische sprach recht vnd verstendig verdolmetscht vnd getruckht wurde /... /«. Rupel navodi kako se Trubar, da bi došlo do prevođenja Biblije za Slovence i Hrvate, molio Bogu (Rupel, 1962, 102): »Zdi se celo, da je svoji prvi dve knjigi namenil tudi Hrvatom, ker ju je razglasil za ‘poskus’, ali bi se dala slovenski in hrvaški jezik pisati in brati tudi z latinskimi in nemškimi črkami« (ibid).⁴

U cjelini je plan Vergerija i Trubara priveo kraju Juraj Dalmatin koji je 1584. godine s prijevodom cjelokupne Biblije dokazao da je izražajna moć slovenskoga jezika ravnopravna s ostalim europskim jezicima.

Ad rudes

Programska je usmjerenost reformacijske književnosti bila podčinjena osnovnome nastojanju »ad rudes«, vraćanje natrag k temeljima. Spomenuto

² O »reformiranju čovjeka« u filozofskom i ontološko-psihološkom smislu s ciljem prave religije iscrpno piše Ljerka Schiffler (Usp. Schiffler, 1999, 21).

³ »/.../ kasnije je (Vergerij) radi tiskanja na hrvatskom jeziku tražio veze u Istri /.../ ali nije mu pošlo za rukom /.../ već četiri godine govori o tisku na hrvatskom jeziku, ali do sada nije preveo ni riječ /.../ Razlog tome jest što ne zna ni slovenski, ni hrvatski pravilno govoriti, a još manje prevoditi« (Prijevod F. P i E. P. B.).

⁴ »Čini se čak da je svoje prve dvije knjige posvetio i Hrvatima jer ih imenuje ‘pokušajem’ mogu li se slovenski i hrvatski jezik pisati i čitati latiničkim i njemačkim slovima« (Prijevod F. P. i E. P. B.).

je nastojanje, koje su prema Erazmu⁵ preuzeli Vergerij i Trubar, bilo osnovno polazište za razumijevanje i tumačenje biblijske književnosti. Ideja o vraćanju izvorima pri prevođenju na materinje slavenske jezike bila je sila pokretnica pri Vergerijevu djelovanju.

Vergerij je vrlo dobro vladao grčkim jezikom i bio je svjestan važnosti izvornoga jezika pri prevođenju, dok je Trubarovo vladanje biblijskim jezicima dokazano tek nedavno (Premk, 1992).

Mogućnost učenja hebrejskog jezika u Vergerija bila je povezana s piranskom židovskom zajednicom. Fulvia Tomizza u svom romanu *Il male viene dal nord*, oslanjajući se na podatke skupljene u istarskim arhivima (Tomizza, 1984) navodi da su piranski Židovi, u prvom redu trgovci solju koje je Vergerij dobro znao, oblikovali malu i bogatu zajednicu: »A Pirano i giudei formavano una piccola e ricca colonia che aveva esteso i suoi interessi al commercio del sale /.../.«⁶ (Tomizza, 1984, 255). Oštar ton Vergerijevih razgovora s predstavnicima židovskih zajednica, kao što se očituje npr. u dugim dijalozima s *De Israel* i sl. trebamo tumačiti u svjetlu Vergerijeve prirode, naime on drugačijih od kompleksnih odnosa nije bio sposoban održavati. Postoje zapisi o naklonosti hebrejskoj zajednici u Piranu, čak je izvjesno da je Vergerij doprinio većem poštovanju tamošnjih Židova (Tomizza, 1984, 255).

Kako Trubar sam izjavljuje da ne vlada ni hebrejskim ni grčkim pismom (Trubar, 1557), donedavno je bilo uvriježeno mišljenje da Trubar, a djelomično ni Juraj Dalmatin, nisu znali biblijske jezike. Filološkim analizama, višejezičnim usporedbama izvornog s prijevodnim tekstom i povijesnim dokazima Trubarova je prevoditeljska vjernost izvornome tekstu barem teoretski potvrđena (Premk, 1992). Trubar je kod prevođenja biblijskih tekstova uvažavao Vergerijevo nastojanje uzimanja u obzir izvornoga teksta. Trubarovo poznavanje biblijskih tekstova potkrepljuju također rezultati istraživanja koje uzima u obzir korespondenciju Trubara i švicarskih prevoditelja Biblije.

Najnovija njemačka istraživanja o protestantima, npr. o Henriku Bullingeru, s kojima je Trubar vodio blisku, ali skrivenu korespondenciju, sve

⁵ S Erazmovom se težnjom »ad rudes« Trubar sreo u biskupa Bonoma i Trubar se njoj stalno vraćao. O tome između ostalih autora piše i Jože Rajhman (Usp. Rajhman, 1989, 69; Sakrausky, 1989: 95).

⁶ »U Piranu su Židovi formirali malo ali bogato naselje koje je proširilo svoju dobit na području trgovine solju« (Prijevod E. P. B.).

češće spominju poštivanje izvornoga teksta, pogotovo u vezi sa židovskim pitanjem i starozavjetnim naslijeđem o čemu u svojoj tajnoj korespondenciji govore Bullinger i Trubar (Detmers, 2001; Premk, 1992, 36, 446, 654, 656). Ona predstavljaju dodatni dokaz Trubarovoj prevoditeljskoj vjernosti koju slovenski kulturni prostor još uvijek nije u dovoljnoj mjeri prepoznao.

Zanimljivi nalazi u Trstu i Gorici nude zadovoljavajuće odgovore na određena pitanja. Opsežno tiskano rukopisno hebraističko gradivo iz 16. stoljeća, koje čuva nadbiskupski arhiv u Udinama, riznica je bogatih talijanskih obitelji i najsigurnije svjedoči o značenju Furlanije i sjeverne Italije o ulozi vraćanja izvornome hebrejskom zapisu starozavjetnih tekstova, u ono vrijeme kada je Trubar boravio kod biskupa Petra Pavla Bonoma. Spomenuta otkrića pokazuju u novom svjetlu značenje utjecaja humanističke škole Bonoma na učenika Trubara i time na njegove hrvatske štíćenike i suradnike pri presađivanju izvorne jezične klime na domaće tlo.

Vraćanje izvornome tekstu (hebrejskome i grčkom) temeljilo se na načelima reformacijske prevoditeljske djelatnosti. Ta su načela još i danas bit znanstvenoga pogleda na biblijski prijevod i ona se, nakon četristo godina, vraćaju.

Bačva – Između biblijskog jezika i tajne

U 16. stoljeću knjige protestantskih prijevoda transportirale su se u bačvama. Bačva, slovenski »sod«, na hebrejskom biblijskom jeziku znači »tajna«. Slojevitost je poruka protestantske literature danas duboko urođena u slovensku zajedničku svijest. Mnogo toga do danas je ostalo sakriveno. Živi duh prošlosti i sadašnjosti utire si put i razotkriva 16. stoljeće, svijetlo i bitko poglavlje ljudske povijesti. Za Slovence i za hrvatsko-slovenske odnose neobično je zanimljiva današnja povijesna znanost, npr. detaljno dokumentirana knjiga Salvatorea Caponetta *La Riforma protestante nell' Italia del Cinquecento* u kojoj je detaljno obrađeno pitanje inkvizicije u vrijeme početka Trubarova stvaralaštva, poglavlje koje je do sada bilo sasvim nepoznato. Detaljni dokumenti iznose se u knjizi *Inquisizione nel patriarcato e diocesi di Aquillea* (Andreae del Col, 1557, 59).

Spomenimo također otkrića talijanskih znanstvenika u poznavanju i poštivanju Trubarove ličnosti i rada.

O Trubaru, poznavatelju brojnih jezika, piše na temelju povijesnih dokumenata povjesničar iz Trsta Silvano Cavazza koji mu odaje priznanje u svjetlu Trubarovih »heretičkih« talijanskih suvremenika (Cavazza, 1985, 25). Cavazza je u talijanskim arhivima progonjenih heretika iz 16. stoljeća

pronašao dokumente u kojima se Trubar spominje kao široko poznati i poštivani poznavatelj brojnih jezika u tadašnjoj Gorici. Cavazza je upozorio i na to, da su Trubara suvremenici, učenjaci i heretici uspoređivali s najvećim umovima svojeg vremena. Nedvojbeno, pod »poznavanjem brojnih jezika« Cavazza misli i na dobro vladanje hrvatskim jezikom, što je Trubar u više navrata tajio.⁷

Pomoću zajedničkih novijih nalaza talijanskih znanstvenih stručnjaka na području slovenske reformacije Uga Rozza i Andrea del Coll opisane su okolnosti u kojima su švicarski, talijanski, furlanski, hrvatski i slovenski novovjerci oduševljeno razmišljali i govorili o istim čvrstim načelima za slovensko-hrvatsko-talijanske zajedničke ciljeve – o tisku biblijske literature na materinskom jeziku. U kontekstu tih nalaza Primož Trubar se spominje kao uzor nekolicini stranih humanističkih intelektualaca svoga vremena.

Također je Bernardino della Zorza, obrazovani čovjek iz tršćanskog Bonomova kruga koji je kasnije tragično skončao na lomači na Andeoskom trgu u Rimu kao žrtva inkvizicije, Trubara nazvao »prorokom kojeg nam je Bog poslao zato da kršćani ne bi ostali u zabludi«.

Dok Trubara u tom svjetlu talijanski znanstvenici otkrivaju tek danas, u Sloveniji Trubarova veličina u međunarodnom kontekstu tadašnjeg vremena, ali i u Sloveniji, ostaje sakrivena u tajnu.

Trubar i Hrvati

Trubar je svoju čvrstu vezu s Hrvatima i hrvatskim jezikom gajio već rano, o čemu svjedoči njegova angažiranost za slovensko-hrvatske zajedničke ciljeve (Rotar, 1988, 29), prijevod Biblije na jezik naroda, što je za Slovence i Hrvate značilo suverenost umjetničke riječi i stvaralaštva jednoga naroda. Odakle potječe Trubarova sklonost Hrvatima? Vjerojatno su njegovi kontakti sa srodnim narodom uspostavljeni već u najranijem djetinjstvu i ostavili tragove u svijesti.

Najprije, on se školovao u Rijeci (od 1520. do 1521). To je razdoblje Trubarove adolescencije jedno od najbolje provjerenih razdoblja njegova života, ali također značajnijih, budući da se upravo tada oblikovao njegov pogled na svijet.

Uspomene na Trubarovo mladalačko razdoblje u Rijeci dotiču i područje prevođenja Biblije. Trubar je uza svoje početke na području prevođenja napisao: »Pred šestintridesetimi leti, ko sem na Reki hodil v šolo, sem več-

⁷ Razlog tome vidimo prije svega u Trubarovoj skromnosti o vlastitom znanju i u problematiki jednoznačnog tumačenja pojma hrvatski jezik u 16. stoljeću.

krat slišal, češ da je dal omenjeni grof (hrvaški grof Bernardin Frankopan) na svoje stroške prevesti biblijo petim duhovnikom.«⁸ (Rotar, 1988, 23 i Premk, 1996, 65). Taj nam citat svakako govori o tome da se Trubar u Rijeci kretao u krugovima obrazovanih ljudi i da je takvo sjeme urodilo bogatim plodom (Premk, 1996, 66). Nije međutim moguće izići na kraj s istraživanjem vezanim za hrvatski jezik s kojim se Trubar susretao. O kakvom se hrvatskom jeziku radi, za naš rad nije toliko značajno pitanje, koliko je važno naglasiti njegov izuzetno dobrohotan stav prema tom jeziku koji smatra gotovo ravnim svome materinskom. Takvu ćemo sklonost u Trubara pratiti do smrti.

Godine 1524. obdarenog mladića prima među crkvene pjevače biskup Bonomo, učeni humanist koji će kasnije cijeli život ostati Trubarov zaštitnik. Kod njega se Trubar sreo s Erazmovom mišlju da bi Biblija trebala biti dostupna također Slovencima i Hrvatima, što je jasno izrazio u knjizi *Ta prvi del tiga noviga testamenta* (Trubar, 1557). Na Bonomovu je dvoru Trubar upoznao i Vergerija. Nezamjenjivo prijateljstvo, doduše praćeno neharmoničnim počecima i povremenim crnim oblacima, prekinuto je tek Vergerijevom smrću, kada ga je na samrtnoj postelji tješio upravo Trubar (Premk, 1996, 66). Ako je vjerovati svjedočenjima, Trubar je stajao uz Vergerija čak na samrtnoj postelji.

Budući da je poticaj za prevođenje Biblije u 16. stoljeću bio mnogim narodima zajednički, ne iznenađuje činjenica da neki Hrvati smatraju Trubara organizatorom i početnikom prevođenja hrvatskih knjiga: »Primož Trubar je začetnik slovenske književnosti, ali je za nas ovdje prije svega inicijator i pokretač, organizator i izdavač hrvatskih knjiga... Ideja o širenju protestantizma među Hrvatima i ostalim Južnim Slavenima bila je Trubarova, on je angažirao i Konzula i Dalmatina, ali je ideja o osnivanju književnog središta za tiskanje protestantskih knjiga na slovenskom i hrvatskom jeziku Vergerijeva.« (Franičević, 1983, 591). Kao što hrvatska povijest književnosti ne zaobilazi Trubara, slovenska i retoromanska ne mogu zaobići Vergerija. Retoromani ga smatraju svojim reformatorom, a Slovenci ga, između ostalog, prihvaćaju kao ključnu osobu za širenje protestantizma u Istri za vrijeme svoje biskupske službe u Kopru.

Odnos između Vergerija i Trubara

Odnos između Vergerija i Trubara izuzetno je kompleksan i teško jednoznačno opisiv. Ne možemo zaobići površinska nerijetka nesuglasja, nape-

⁸ »Prije trideset i šest godina kada sam u Rijeci pohadao osnovnu školu, više sam puta čuo da je spomenuti grof (hrvatski grof Bernardin Frankopan) na svoj trošak naredio prevođenje Biblije petorici svećenika« (Prijevod F. P. i E. P. B.).

tost i impulzivnost, ali ipak dubinsko doživotno prijateljstvo i međusobnu zavisnost koje su temelj izuzetnog stvaralačkog dometa. Dok se dubinski odnos temeljio na prožimanju prevoditeljskih nastojanja Vergerija, koparskog biskupa i engadinskog reformatora, kao vrsnog organizatora i mecene, čovjeka svjetskoga glasa sa širokim znanjem jezika i jedne od najznačajnijih ličnosti za širenje protestantizma u Istri, te stvaralačkih ostvarenja Trubara kao obdarenog spisatelja, prevoditelja i umjetnika, površinski se odnos može protumačiti karakternim razlikama.

Već jedan od prvih znanstvenih zapisa o slovenskom tisku u 16. stoljeću produbljuje i utvrđuje našu predodžbu o Trubarovoj suradnji s Vergerijem. Filozof i filolog Christian Friedrich Schnurrer iz 1742. godine spominje da su začetnici slovenske knjige Trubar i Vergerij međusobno tijesno povezani.

Oba su velikana slovenske reformacije do kraja, unatoč prekidima i stalnim potresima u njihovoj vezi, ostali povezani, iako povremeno samo na duhovnoj razini. Njihov je susret sa zajedničkim poslanstvom bio sudbonosan, budući da je, za Trubara »/.../ Vergerij poleg Boga prvi in najimennitnejši povzročitelj, da se je pričelo tole prevajanje«⁹ (Rupel, 1934, 19). Spomenutu izjavu možemo usporediti s tvrdnjom Bohoriča koji je, kako ćemo kasnije pokazati, značajna figura za razumijevanje predmeta ovog članka: »/.../ da je Bog najboljši slovničar, za njim pridejo šele najboljši človeški slovničarji.« (Bohorizh, 1584, *3, *4).

Tomizza bez ukrašavanja govori o Vergerijevoj, ponekad s pošalicom, nimalo profinjenoj vrsti humora, koje se nije odrekao ni u odnosu prema svećenicima, pa im se Vergerij jednom preko usta nećaka podsmjehuje, govoreći da su »spori poput magarca« (Tomizza, 1984, 255). Dok impulzivnost tumačimo kao plod osobnih želja koje su ga više puta kratkovremeno zamamile ili uzdrmale, u kozmopolitizmu vidimo razlog za otvorenost zbivanjima oko sebe. Vergerijeve duboke etičke, filozofske i teološke spoznaje bile su izvor idejnoga preokreta i one su njegovu životu dodale novu vrijednost i nova etička nastojanja. Postao je vatreni poklonik luteranstva.

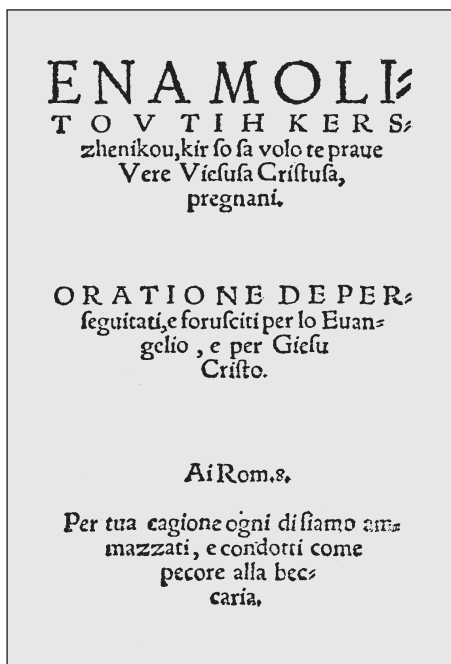
⁹ »Vergerij je uz Boga prvi i najsajjniji razlog da je počelo ovo prevođenje«. (Prijevod F. P. i E. P. B.).

Sastanak u Ulmu

Na prijelomnom sastanku u Ulmu (24–27. siječnja 1555. godine) Vergerij je Trubara nagovorio da zamijeni gotičko pismo latiničkim. Fulvio Tomizza piše kako je Vergerij zbog velikih poteškoća s kojima se sam susretao za čitanja gotičkog pisma savjetovao Trubaru da pri prevođenju Evandjelja sv. Mateja (Trubar, *Evangelij Sv. Matevža*, Tübingen 1555) upotrijebi latiničko pismo koje se (nakon ćirilčkog i glagoljskog) počelo koristiti i za tiskanje hrvatskih knjiga: »Per la difficoltà che lui stesso incontrava a leggere il gotico, Vergerio consigliava per il Matteo sloveno l'uso dei caratteri latini, che in seguito verranno definitivamente adottati anche dagli autori croati: risoluzione non marginale per l'orientamento di queste due culture.«¹⁰ (Tomizza, 1984, 390).

Tako je Trubar počeo s prevođenjem Novog zavjeta, koji je 1560. godine u cjelini preveo. Vergerijeve su zasluge pritom neosporno velike. Spomenimo samo primjenu latiničkog pisma, početnu sugestivnu snagu i Vergerijeva poznanstva koja su potpomogla tiskanje četiriju knjiga 1555. godine: Trubarove knjige *Katekizem*, *Abecednik*, *Ta Evangelij Sv. Matevža* i spomenuta knjiga Trubara i Vergerija *Ena molitou tih kerszhenikou, kir fo fa volo te praue Vere Viefusa Cristufa pregnani*.

Slika 1. Naslovna stranica knjige *Trubara i Vergerija Ena molitou tih kerszhenikou, kir fo fa volo te praue Vere Viefusa Cristufa pregnani*

¹⁰ »Zbog teškoća na koje je sam nailazio čitajući gotičko pismo Vergerij je pri slovenskom Evandelju po Mateju savjetovao upotrebu latiničkih slova koja će kasnije zasigurno upotrebljavati i hrvatski autori: odluka od nemalog značenja za orijentiranje obaju kultura.« (Prijevod E. P. B.).

Vergerijeve diplomatske sposobnosti potpomogle su da je würtemberški vojvoda Krištof pristao na davanje neophodnih sredstava za tisak slovenskih i hrvatskih protestantskih knjiga. Na temelju dodatnih dokaza i istraživanja djelovanja poklonika nove vjere u švicarskom pograničnom utočištu Chiavenna, čiji je duhovni vođa, kako smo već spomenuli, bio Vergerij, sudjelovanje slovenskih, hrvatskih, talijanskih i furlanskih prevoditelja dobiva jasniju sliku. Vergerij je čak nastojao otvoriti novu tiskaru u Poschiavu.¹¹ Iz zemljopisno rubnih obrazovnih središta i utočišta progonjenih novomislilaca širile su se i posredovale nove ideje do Slovenaca i Hrvata.

Reformatorsko djelovanje u egzilu

Vergerijevi prevoditeljski poticaji počeli su se realizirati u prognanstvu: iz Italije je bježao u Švicarsku, potom u Njemačku. U 60. godinama 16. stoljeća bio je u Engadinu. U Chiavenni, gradu od posebnog značenja za reformatorski pokret, susretao je pastora male reformirane komune, Agostina Mainardija te Francesca Negrija i njegova suradnika Occhina, vrsnog poznavatelja biblijskih jezika. Tamošnje tajne škole jezika obrazovale su buduće prevoditelje Biblije.

U okvirima središnje humanističke tendencije vjernosti izvornome tekstu, »ad rudes«, Švicarska je sa svojim arhivima igrala središnju ulogu. Objašnjenje *Psaltira* Wolfganga Muskulusa¹² koje navodi Trubar u svom pismu od 1. veljače 1559. švicarskom reformatoru Henriku Bullingerju, neophodno je vezano za određeno znanje hebrejskih slova i elementarno poznavanje hebrejske gramatike.

Dešifriranje inicijala N.V.T.

Naizgled se istraživanje po arhivima i knjižnicama i pregledavanje knjižurina i dugih izvora, spomenimo samo *Verzeichnis der im Deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*, čini besmislenim za dešifriranje inicijala N.V.T. (Trubar, *Catechismus*, 1555). Pogotovo kada znamo da je kardinal Giovanni della Casa, Vergerijev ujak, u korespondenciji sa svojim nećakom imenujući ga upotrebljavao latinsku oznaku N. N. što stoji za »nomen nescio«, nepoznato ime (Tomizza, 1984, 420).

¹¹ O tome usp. i Tomizza, 1984, 323.

¹² Njegov je švicarski naziv Müskli.

Međutim, uzimajući u obzir filološki aspekt potpisa »Ty Vashi Slushabniki inu Bratie« saznajemo da se N. V. T. ne odnosi na samog Vergerija i Trubara nego na troje ljudi. Imenica »bratie«, braća, zapisana je u pluralnom obliku, a ne u dualnom koji se u slovenskom jeziku 16. stoljeća u nominativu već redovito primjenjivao.¹³

U dosadašnjim publikacijama slavistička je javnost uzalud tražila rješenje kako bi odgonetnula tajnu kraticu. N označuju s »nepoznato«/ »unbekannt« (Berčič, 1968, 172).

Slika 2. Trubarov Catechismus iz 1552. godine

Kratica N. za slovensku i hrvatsku književnost daleko od toga da nije značajna jer ona predstavlja kamenčić u velikoj palači.

Na temelju više izvora saznajemo o dugogodišnjem prijateljstvu između Vergerija i Francesca Negrija (Negri ili Negro), progonjenog spisatelja popularne, ali zloglasne heretičke literature, koji je osnovao malu školu za dječake. Negri je 1552. godine napisao: »Ein warhaffte geschicht von zweyen Herrlichen menneren Fassino von Fouentia / vnd Dominico von Ba-

¹³ O filološkoj redakciji riječi *brat* u 16. stoljeću usp. Majda Merše, France Novak in Francka Premk, *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Poskusni snopič*, Ljubljana, 2001, 48–51.

sane / die /.../ wegen des Heiligen Euanglions newlich in Italia getödt vnd gemarteret sind« Durch Francescum Negrum von Basana.¹⁴

Naravno, ne možemo zaobići činjenicu da je 1549. godine na talijanskom izašla knjiga *Oratione de perseguitati, eforusciti per lo Euangelio e per Gefu Crifto*,¹⁵ u kojoj autor nije naveden, ali je na talijanski točno preveden, odnosno prepisan drugi dio Negrijeva naslova. U cjelini, naslov u Trubarovu prijevodu, objavljenom u Tübingenu 1555. godine, glasi *Ena molitov tih kerszhenikou, kir so fa volo te praue Vere Viefufa Cristufa pregnani*.

Tomizza upozorava na to da je Negri prije svega autor tragedije *Del libero arbitrio* (Tomizza, 1984, 312), ali ga spominju i autori De Biasio, Del Col i drugi.

Do sada istraživanje nije nadišlo stupanj indicija i pretpostavki (Premk, 1999, 67–77).

Tajnu inicijala N. mogli smo dešifrirati tek kada smo ju nedavno pronašli u nepoznatom Vergerijevu djelu koje čak ni iscrpna bibliografija Vergerijevih radova u *Verzeichnis der im Deutschen Sprachbereich erschienen Drucke des XVI. Jahrhunderts*¹⁶ ne spominje, budući da ona ne obuhvaća publikacije koje su izašle van njemačkog govornog područja: »Al Signor N. perchè cagione non che siamo della dottrina dal mondo odiata, non vogliamo andar al Concilio di Trento, n. l. n. d.« (Tomizza, 1984, 495).

Prvo lice množine (»siamo«) govori o vezi između Vergerija i gospodina N., o njihovim zajedničkim ciljevima, dok kratica N. bez tumačenja upozorava na ugroženost nositelja tog imena.

Time što je častoljubivi Vergerij kraticu N. zapisao ispred svoje jasno je dao na znanje da se radi o osobi koja je u njegovo vrijeme igrala značajnu ulogu, bila životno ugrožena i progonjena, a s njom i Vergerij.

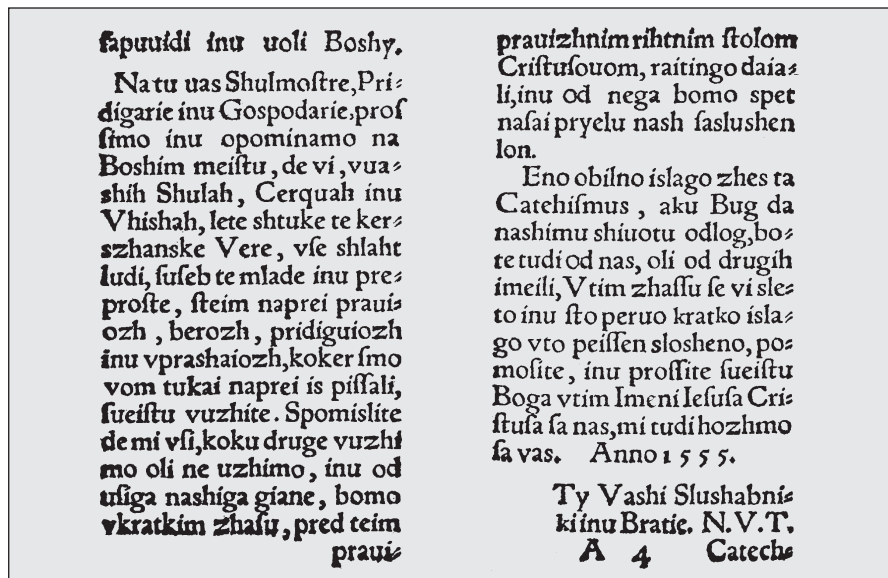
Za usporedbu spomenut ćemo da je Trubar u cjelini preveo Vergerijevu knjižicu *Ena Molitov tih kerszhenikou...*, ali je potpisan samo Vergerius (V.)¹⁷ i još to, kako smo već rekli, samo uz slovenski prijevod. Poznato je da na Tridentinski koncil (1545–1563, drugi 1552) nisu došli protestanti.

¹⁴ »Istinita priča o dvojici sjajnih ljudi, Fassino iz Fuorentia i Dominico iz Basane, koji su nedavno zbog svetog evanđelja u Italiji bili mučeni i ubijeni.« Napisao Francesco Negri iz Basane. (Prijevod F. P. i E. P. B.).

¹⁵ Mihael Glavan navodi 1549. kao godinu izdanja, usp. M. Glavan, *Vergerijeva dela v zbirki protestantik v NUK in drugih evropskih knjižnicah*, 184.

¹⁶ Hrv. *Popis tiskanih knjiga na njemačkom jeziku u prostoru u šesnaestom stoljeću* (Prijevod F. P. i E. P. B.).

¹⁷ Kratica V. također potvrđuje našu teoriju da N. N. kratica ne stoji za Vergerija.

Slika 3. »Inicijali N.V.T.« (Trubar, Catechismus, 1555).

Vergerij 1550. godine piše *Konzil zu Triest*: »Dass allen Gläubigen zu fliehen sei«,¹⁸ a 1552. godine *Dialogue* (!= *dialogus*) *super Tridentini concilii*. Kako saznajemo iz navedene bibliografije, Vergerij se izričito suprotstavio koncilu.

Iz talijanskih izvora saznajemo da su Negri i Vergerij nerijetko bili suautori »heretičke« literature. Vergerij i Negri tijesno su surađivali i napisali neke polemike protiv mise sa zajedničkim proslavom, o čemu De Biasia piše u svojoj monografiji: »Vergerio che negli ambienti di Chiavenna era noto ... e assieme a Negri aveva dedicato alcuni di suoi scritti a polemizzare contro la messa«¹⁹ (De Biasio, 1986, 25).

Zar nije pravilna hipoteza, dalje, da je i talijanski *Oratione de persecutiti, eforusciti per lo Euangelioe per Gesu Cristo*²⁰ zajednički rad Vergerija i Negrija?

¹⁸ »Što moraju svi vjerujući ljudi bježati« (Prijevod E. P. B.).

¹⁹ »Vergerij koji je bio poznat u okolini Chiavenne /.../ i zajedno s Negrijem posvetio je nekolicinu svojih zapisa polemiziranju protiv mise« (Prijevod F. P. i E. P. B.).

²⁰ Hrv. *Traktat progonjenih i izagnanih zbog evanđelja i zbog Isusa Krista* (Prijevod F. P. i E. P. B.).

S. Caponetto piše da je Negri u Chiavenni uz Vergerija bio čak učitelj novovjercara. Negrijeva knjiga *La Tragedia del libero arbitrio*²¹ (S. Caponetto u Negrijevo autorstvo uopće ne sumnja!) bila je među najviše cijenjenim knjigama, ali također među najčešće progonjenim u ono doba. Ona je bila nazvana *Heretički katekizam*. Godine 1567. čitava je obitelj Locatelli (Catinari) osuđena zbog čitanja spomenute Negrijeve knjige, što je knjizi donijelo još veću popularnost (Caponetto, 1992, 49).

Možemo li se, poznavanjem takvih okolnosti, uopće iznenaditi kada Vergerij ne navodi Negrijevo ime u cjelini, odnosno sebe kao suautora?

Opširni su također zapisi o zajedničkom djelovanju Negrija i Vergerija u Graubündenu (Caponetto, 1992, 75). Nakon pažljiva čitanja Caponetta možemo izvesti dosta precizne biografske podatke o Francescu Negriju (1500–1563). Negri je do 1525. godine bio benediktinski opat u Padovi, nakon toga je napustio samostan i pridružio se luteranima u Njemačkoj. Capitone i Zwingli 1538. godine slali su ga u Chiavennu kao radikalnog zagovarača reformi i protestantskog pastora. Negri, propagator nove vjere s natprosječnim humanističkim obrazovanjem, u Chiavenni je organizirao školu grčkog i latinskog jezika. Godine 1555, kada izlaze Trubarov *Catechismus* i *Ene molitue tih kerszhenikou...*, otputovao je u Tiranu. Vergerij je također 1556. otišao na dva duža putovanja, između ostalog i u Graubünden, što međutim nipošto nije smetalo daljnjem slavenskom tisku²² (Schnurrer, 1799, 22).

Pažljivi literarni istraživač, koji vodi računa o vremenskim koordinatama, ne može mimoići zaključak da su Negro Benedetto di Mantova i Francesco Negri jedna te ista osoba. Veo s tajanstvene ličnosti do kraja će moći podići tek književna povijest pomoću interdisciplinarnih studija.

Produbljenim smo istraživanjem veze između Trubara i Vergerija protumačili tajnu kraticu N., koja je napisana ispred Vergerijeve i Trubarove kratice na kraju proslova uz Trubarov *Catechismus* iz 1555. godine: N.V.T. Time se trebaju na drugačiji način sagledavati i sva dosadašnja znanstvena nastojanja.

Utjecaj Vergerija

Provjerena je pozadina izvora koji bi mogli potvrditi neposredan utjecaj Vergerija na nastanak Trubarove *Cerkovne ordninge* iz 1564. godine. Verge-

²¹ Hrv. *Tragedija slobodnog razmišljanja* (Prijevod F. P.).

²² Malena knjižica *Beneficium Christi* štampana je upravo tada u Padovi.

rijevi temeljni rad jest *Index librorum prohibitorum*.²³ Dva su spisa posvećena Kopru: *Che cosa sieno le XXX messe chiamate di San Gregorio*²⁴ /.../ iz 1555. godine i *Adversus papatum*, objavljen u Tübingenu 1563. godine.

Ako i nije izravno prevodio na hrvatski, Vergerij je prevodio posredno, preko Konzula. Uz slovenske tiskane knjige Vergerij je u prvom redu koristio Konzulov prijevod (Konzul, 1565) talijanske knjige *Beneficium Christi* (u originalu *Beneficio Giesù Christo*), koja je izašla u Veneciji 1543. godine bez imena autora.²⁵

Provjereni izvori autorstvo pripisuju opatu Negru/Negriju Benedettu iz Mantove koji je knjigu napisao na Siciliji, u samostanu nedaleko od gore Etne. Benedetto je ovu knjigu kao dokaz svoje vjere poslao na zagonetno putovanje u svijet. Na autorovu je molbu messer Mercantonio Flaminio tekst ove knjige »osladio, stilistički uljepšao« (Caponetto, 1992, 97 i 15 i Premk, 1999, 203).

De Biasio govori o predstavniku furlanskih heretičara koji svojim životom i djelom neobično podsjećaju na Trubar. Slično kao Luther, Trubar i Vergerij prominentni su predstavnici reformacijskog pokreta u Furlaniji: Narcisso Pramper i hebraist Francesco Stancaro spasili su se od inkvizicije: Pramper je čudom raskinuo zatvoreničke okove. (Premk, 1999, 201). Trubar, Pramperu i Stancaru predstojalo je da uđu u povijest svojim djelima: Pramper kao spisatelj knjige *Specchio de verità* koja je svojim bogatim stilističkim figurama pogodila najosjetljivija mjesta vjerskih mimoilaženja u vremenu kada teološki raskol u Furlaniji doživljava svoj vrhunac. Između ostalog, knjiga osvjetljava za nas toliko značajnu vezu s Petrom Vergerijem mladim. Slovenskoj javnosti otvara nove poglede na širenje protestantskog pokreta u bližnjoj Furlaniji, čime upoznajemo reformatorsko vrenje i stvaralaštvo na tom području.

Središnja tematika u kojoj autor profinjenim osjećajem za humor polemizira sa zloupotrebama katoličke mise, podsjeća na toliko originalan Trubarov rad *Cerkovna ordninga* (Trubar, 1564) i na Konzulov prijevod *Beneficium Christi /Govorenje vele prudno* (Konzul, 1565). U spomenutim radovima dolazi do izražaja bogat autorov doprinos i živa vjera. Također ne

²³ Hrv. *Popis zabranjenih knjiga* (Prijevod F. P i E. P. B.).

²⁴ Hrv. *Šta su XXX mise, nazvane prema /.../* (Prijevod F. P.).

²⁵ Usp. Premk, 1999, 203. Vidi pretisak latiničnoga izdanja *Beneficiuma*, za tisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih (Pazin, 1996). Vidi također: Alojz Jembrih, »Govorenje vele prudno... (1565.) i njegova recepcija u Europi«, *Buzetski zbornik*, knj. 33, Buzet, 2006, 129–138.

nedostaje humor koji je zajednički svim poznatim reformatorima. Između ostalog nalazimo ga i u samog Luthera, u njegovih devedeset i pet teza. U 58. tezi npr. govori on ovako: »Također mati Crkva ne postupa kako je Bogu drago, kada nas oslobađa od kazne, nego kada nas kažnjava i uzda /.../ zasluge svetaca ne mogu biti zakladi za nas, jer nisu dovoljni čak ni svecima samim /.../« (Luther, 1999, 123). Zrcalo u kojem se ogleda istina podijeljeno je u četiri osrednja metodološki promišljena poglavlja koja zaokupljaju i osvjetljavaju djelovanje reformatora i njegovo vrijeme. Dotiču se temeljnih spornih točaka oko kojih su postojala vatrena sporenja novovjercara koji su se sklonili u Švicarsku od ruke inkvizicije i koji su se okupili oko Vergerija. Katolička misa bila je predmetom oštrih kritika i satira koje su prelazile u pravi polemički rat.

Ovakve su okolnosti Prampera dovele do toga da u *Zrcalu* uspoređuje mise s čistilištem. Pritom autor ne šteti sa sočnim rječitim izljevima. Sa svojom misaonom usmjerenošću koja dolazi do izražaja već u uvodnome poglavlju, očito se oslanja na traktat Agostina Mainardija (s pseudonimom Antonio di Adamo) s temeljnom porukom, zapisanom 1552. godine u *Anatomia della messa*: »Misa je sasvim ljudski izum, ne Božji«. Govori o duhovničkoj lažljivosti i ignoranciji koja se pokazuje već na samom početku mise: »E nel principio della messa, (il prete) dice una bosia o sia falsità. Ne è da maravigliarsi, perché, essendo questa Messa invention humana, e non di Dio«²⁶ (De Biasio, 1986, 24).

Unatoč bogatom arhivu i Pramperovu zapisu o vlastitom životu, njegova ličnost ostaje djelomično skrivena u tajnu. Sigurni smo u Pramperovo rođenje u Udinama, budući da sam potvrđuje tu činjenicu, kada posvećuje svoju knjigu »alla Patria del Friuli«: »Essendomi discostato da te, o Patria mia, non gia per mio difetto, ma per difetto delle persecutioni«²⁷ (De Biasio, 1986, 35).

Taj krik očajnog progonjenika koji je izgubio svoju domovinu podsjeća na Trubarov »Nigdirdom«/»Nigdjeinikadkuća« (Trubar, *Psalter*, 1566) pa i na Vergerijevu nostalgiju za rodnim Kopro. Pramperov datum rođenja možemo samo približno smjestiti u drugo ili treće desetljeće petnaestoga stoljeća (De Biasio, 1986, 24).

²⁶ »I na početku mise (pop) govori jednu laž ili potvoru. Nije čudno budući da je ova misa ljudski izum, a ne Božji.« (Prijevod F. P. i E. P. B.).

²⁷ »Udaljio sam se od tebe, Domovino, ali ne po svojoj krivdi, nego zbog proganjanja« (Prijevod F. P. i E. P. B.).

Zajedničko poslanstvo i jezici

Već smo spomenuli da se Vergerij nije odazvao ideji o prevođenju na zajednički jezik koji bi pokrивao zahtjeve Slovenaca i Hrvata. Pristao je na Trubarov zahtjev kako treba uzeti u obzir specifičnosti pojedinih jezika.

Kako bismo u cjelokupnosti predstavili plodove Trubarove i Vergerijeve suradnje, ne možemo mimoći jedan od temeljnih radova slovenskoga humanizma, gramatiku slovenskog humanista Adama Bohoriča²⁸ *Arcticae horulae succisivae* iz 1584. godine, koji je značajan i za Hrvate. U radu su analizirane gramatičke razine slovenskoga, ali i latinskoga jezika, koji signalizira »usus« vremena i s tim eleganciju izražaja.

Za poredbeno istraživanje slovenskoga i hrvatskoga jezika, a pogotovo za razumijevanje odnosa između jezika i činjenice, da je njihova uloga bila izuzetno velika, zanimljiv je uvod od dvadeset i dvije stranice dugog »prae-faticula« u kojem su predstavljeni humanistički pogledi 16. stoljeća u svjetlu europskih neohumanističkih parametra. Pod »originalnošću« mislimo prije svega na humanističko razmišljanje o izvornim biblijskim jezicima Starog i Novog zavjeta. Nove spoznaje biblijske filologije posebno su značajne za daljnja poredbena istraživanja.²⁹

O zajedničkom hebrejskom izvoru svih jezika na ovom mjestu ponavljamo samo uvodnu misao: izvor je svim jezicima u zajedničkom prajeziku, to jest u hebrejskom, koji je, prema Bohoriču, »iz tistega prvega, med vsemi najstarejšega in najsvetejšega, od najsvetejšega Boga vraslega.«³⁰ (Bohorič, 1987, *7, prilagođeni prijevod).

Ako nastojimo razumjeti Vergerijevu ideju o zajedničkom jeziku, moramo se načas zaustaviti na Bohoričevu *Praefatio* gdje je zapisana studija o slavenstvu, o zajedničkom podrijetlu Slavena, o slavenskom zajedništvu, zajedničkoj sudbini, zajedničkom podrijetlu naziva koji, prema Bohoriču, dolazi od riječi »slava«. Autor također utemeljeno govori o slavnim radovima Slavena: »Sic quoq, qui Slauos à SLAVA, voce scilicet Gloriam significante«³¹ (Bohorič, 1987, 12).

²⁸ Bohoriča možemo nazvati i začetnikom složene, uzdrmane, ali istovremeno briljantne povijesti slovenskih jezikoslovaca. Njegova gramatika predstavlja osnovni rad slovenskog jezikoslovlja i slovenske kulturne povijesti.

²⁹ Usp. Premk, 1986, 77–87 i Stanovnik, 1986, 117–129.

³⁰ »Od onog prvog, između svih najstarijeg i najsvetijeg, od najsvetijeg Boga danog« (Prijevod F. P. i E. P. B.).

³¹ »Tako kako oni što 'Slauos' izvode iz 'Slava' koja znači kao slava/glorija« (Prijevod F. P. i E. P. B.).

Iz prevedenoga latinskog teksta koji slijedi možemo razabrati kako je duboka vjera bila temeljni pokretač pri prevođenju Biblije: »Razodela se je torej v tej poslednji urici sveta tudi našim ljudem prevelika in nedopovedijiva milost božja, zasijal je tisti veseli dan, ko morejo tudi Kranjci in Slovenci [Slauis]³² videti slišati Boga samega, patrijarhe, proroke, apostole in evangeliste, kako v kranjskem Jeziku govore. Za to veliko usmiljenje in dobroto bodi edinemu, vecnemu Bogu na vse veke hvala in slava! Amen!«³³ (Bohorič, 1987, 9–10).

»Ker so med nekaterimi, bodisi premalo previdnimi bodisi nezadostno izobraženimi, tudi taki, ki mislijo, da svet zaobjemlje le kaj tesen prostor, ko pač nikoli niso prišli nekoliko dalje od domačega praga, ali če so prišli se niso prida brigali, kaj drugod je in se godi, in torej tudi o našem slovenskem [Slavico] jeziku nespoštljivo sodijo in govore, bodo seveda mislili, da bom jaz o Slovanih [Slavis] kot nepomembnih ljudeh kaj na slepo povedal. Zato se mi zdi potrebno, da na tem mestu nekoliko globlje posežem in to reč, čeprav na kratko, pojasnim.«³⁴ (Bohorič, 1987, 9–10).

»/.../ Venetos feu Venedos, VVindos, VVindos, VVandalos et Slavos, candem et vnus eiusdemque esse originis, gentem. Siquidem quodcunq, illi genti, ex iam dictis, dederis nomen, idem significare deprehendes. Nam omnia hec epitheta, à frequenter et sepe mutatis sedibus illis conueniunt, folum poltromum, Slavorum Epitheton, à rebus preclarè gestis, genti huic merito suo obtigit. Nam, Slava, nostris hominibus.«³⁵ (Bohorič, 1987, 9–10).

³² Bohorič se koristi nazivom »Kranjci« za današnje Slovence, dok riječju »Slovenci [Slauis]« obuhvaća sve Slavene, a ponekad samo Slovence.

³³ »Razotkrila se, dakle, u ovaj posljednji čas svijeta i našim ljudima prevelika i neopisiva milost Božja, zasijao je onaj veseli dan kada mogu i Kranjci i Slovenci (Slauis) vidjeti i čuti samoga Boga, patrijarhe i proroke, apostole i evanđeliste, kako na kranjskom Jeziku govore. Za tu veliku milost i dobrotu budi jedinome, vječnome Bogu na vijeke vjekova hvala i slava! Amen« (Prijevod F. P. i E. P. B.).

³⁴ »Budući da među onim, bilo premalo opreznim, bilo nedovoljno obrazovanim ljudima, ima i takvih koji misle da svijet zaokuplja tek tijesan prostor, kako nikada nisu prešli preko praga svoje kuće, ili, ako već jesu, onda ih baš i nije zanimalo kako je drugdje i što se tamo događa, tako i o našem slovenskom [Slavico] jeziku bez poštovanja sude i govore, naravno, mislit će da ću ja o Slavenima [Slavis] kao o beznačajnim ljudima reći nešto bez osnove. Zato mi se čini bitnim da na ovom mjestu malo dublje, makar ukratko, objasnim« (Prijevod F. P. i E. P. B.).

³⁵ »/.../ Da su Heneti, Veneti ili Venedi, Vindi, Vandali i Slaveni [Slavos] isti narod i da im je podrijetlo zajedničko. Jer, ako taj narod opišeš kojim god od nabrojanih imena, pronaći ćeš da označavaju jedno te isto. Svi im atributi pripadaju prema boravištu koje su često mijenjali, osim zadnjeg atributa, Slaveni [Slavi], koji su dobili prema zaslugama za slavna djela« (Prijevod F. P. i E. P. B.).

U Bohoričevoj gramatici neki su pronalazili okvire kasnijeg pokreta ilirizma u 19. stoljeću, jer autor pokazuje zajedničke temelje jezicima koji imaju jednake korijene. Ostaje još živa humanistička želja kako bi pojedini, međusobno srodni jezici osvijestili svoje zajedničke zadaće, zajedničko poslanstvo u okvirima svjetske povijesti. Višestrano srodstvo trebalo bi se očitovati u što življoj kulturnoj suradnji.

Zaključak

Na primjeru genijalnih ličnosti Primoža Trubara (1508–1586) i Petra Pavla Vergerija (1498–1565) u ovom smo članku nastojali prikazati mogućnosti istraživanja plodne suradnje novomislitelja u europskom kontekstu 16. stoljeća. Njihov zajednički program temelji se na izvornom razumijevanju i tumačenju stare biblijske književnosti, iako se stajališta o genezi ogromnoga knjižnog opusa slovenskih i hrvatskih protestantskih pisaca razilaze. U članku uz novije dokazno gradivo iz različitih aspekata osvjetljavamo do sada neobjašnjene motive koji su velikom mjerom utjecali na sadržaj i oblik Trubarova i Vergerijeva poveziivačkog djelovanja između Slovenaca i Hrvata. Provjerali smo pozadinu izvora, prema kojima je Petar Pavao Vergerij neposredno utjecao na nastanak Trubarove *Cerkovne ordninge* (Trubar, 1564) i možda čak u Tübingenu objavljena prijevoda koji je sadržajno srodan, *Govorenje vele prudno* (izvorno *Beneficium Christi*) (Konzul, 1565). Na temelju brojnih dokumenata iz 16. stoljeća autorice članka dolaze do zaključka da su Francesco Negri, čiji je inicijal (N.) zabilježen u Trubarovu uvodu u *Catechismus* iz 1555. godine, i Negro Benedetto di Mantova, autor knjige *Il Beneficio di Giesú Christo*, jedna osoba. Konačnu odluku o pravilnosti takvog zaključka (koji nije na razini hipoteze!) autorice ostavljaju otvorenom hrvatskoj znanstvenoj javnosti.

Slojevite psihološke i filološke analize dopunjuje usporedba Trubarovih izjava u knjižnim predgovorima s njegovim manje poznatim izjavama u pismima švicarskim hereticima. Rezultat su Trubarove i Vergerijeve veze biblijski prijevodi – prvenci na izvornim jezicima, sad prijateljstva koje je završilo tek Vergerijevom smrću. Više se puta spominju razlike između Vergerija koji je bio više usmjeren prema ciljevima, i Trubara kojemu je više značilo duhovno bivstvo. Ipak, oboje je u konačnoj fazi završilo u zajedničkoj tendenciji. Bogat doprinos protestanata oba je duhovna velikana doveo do postavljenoga cilja, naime da su se i za Slovence i Hrvate obistinile riječi Izaije i sv. Pavla da će slovenski i hrvatski jezik »slaviti Boga«.

IZVORI I LITERATURA:

- Barr, James: *Semantica del linguaggio biblico*, Bologna, 1968.
- Berčič, Branko: *Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts in Abhandlungen über die Slowenischen reformation*, München, 1968, 152–165.
- Biasio De, Luigi: »1000 processi dell’Inquisizione in Friuli, Regione autonoma Friuli-Venezia Giulia«, *Quaderni del Centro di Catalogazione dei beni culturali* 4, Udine, 1976, 1–185.
- Biasio De, Luigi: *Narcisso Pramper da Udene / Un prete eretico del Cinquecento*, Udine, 1986.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Stuttgart, 1968. = (BHS) *Sveto pismo Starega in Novega zakona: Stari zakon po hebrejskem, Novi po grškem izvirniku* (BIB), Ljubljana, 1914.
- Bohorizh, Adam: *Arcticae horulae succisivae*, Wittenberg, 1584.
Zimske urice, Maribor, 1987.
- Bučar, Franjo: *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Zagreb, 1938.
- Caponetto, Salvatore: *La Riforma protestante nell’Italia del Cinquecento*, Torino, 1992.
- Cavazza, Silvano: »Primož Trubar e le origini del Luteranesimo nella contea di Gorizia (1563–1565)«, *Studi Goriziani LXI*, Gorizia, 1985, 7–25.
»Un’eresia di frontiera. Propaganda luterana e dissenso religioso sul confine austro-veneto nel Cinquecento«, *Annali di storia isontina* 4, Gorizia, 1991, 7–33.
»Inquisizione e libri proibiti in Friuli e a Gorizia tra Cinquecento e Seicento«, *Studi goriziani XLIII*, Gorizia, 1976, 29–69.
- Dalmatin, Jurij: *Biblia, tv ie, vse Svetv pismv, Stariga inu Noviga Testamenta, Slovenski tolmazhena*, Wittenberg, 1584, Ljubljana, 1968 (faksimil).
- Detmers, Achim: *Reformation und Judentum. Israel – Lehren und Einstellungen zum Judentum von Luther bis zum frühen Calvin*, Stuttgart–Berlin–Köln, 2001.
- Fabris, Rinaldo: »La Bibbia nell’epoca moderna e contemporanea, Varietas indivisa«, *Theologia della chiesa locale* 2, Bologna, 1987, 7–65.
- Franičević, Marin: *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Zagreb, 1983, 591.
- Glavan, Mihael: »Vergerijeva dela v zbirki protestantik v NUK in drugih evropskih knjižnicah«, Prispjevki z mednarodne konference Peter Pavel Vergerij ml., *Acta Histriae* VIII, Koper, 1999, 173–191.
- Humar, Jožko: *Primož Trubar rodoljub ilirski*, Koper, 1980.
- Ioly-Zorattini, Pier. Cesaro: »Processi del S. Ufficio di Venezia contro Ebrei e giudaizzanti (1579–1586), Storia dell’ebraismo in Italia«, u: *Studi e testi* 7, Firenze, 1987.

- Konzul, Štefan: *Beneficium Christi/Govorenje vele prudno*, Tübingen, 1565.
- Krelj, Sebastian: *Otrozhia biblia*, Regensburg, 1566.
- Luther, Martin: *Die gantze Heilige Schrift*. I, II, III, Wittenberg, 1545. München, 1974.
- Luther, Martin: *Izbrani spisi*, Ljubljana, 2001.
- Mantova Da, Benedetto: *Il beneficio di Cristo*, Introduzione e note a cura di Caponetto, Salvatore: »Testi della riforma« 6, Torino, 1991.
- Musculus, Wolfgang: *Sacrosanctum Davidis Psalterium, In Davidis psalterium comentarii*, Basileae, 1551.
- Premk, Francka: *Globine Korenin »SRP« 15/16*, Ljubljana, 1996, 109–132.
- Korenine slovenskih Psalmov*, Ljubljana, 1992.
- »Leksikološka vprašanja v Davidovem Psaltru pri Primožu Trubarju in Juriju Dalmatinu v odnosu do izvirnika«, *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*, Ljubljana, 1986, 77–87.
- »Medsebojni ustvarjalni vplivi Primoža Trubarja in Petra Pavla Vergerija ml.«, Prispjevki z mednarodne konference Peter Pavel Vergerij ml., *Acta Histriae* VIII, Koper, 1999, 61–91.
- »Primož Trubar ed i suoi rapporti con Trieste e la cultura religiosa italiana del '500«, *Studi goriziani* LXXXII, Gorizia, 1995, 35–42.
- »Primož Trubar, Prvi slovenski pesnik Psalmov«, *Riječ*, časopis za filologiju 2, Rijeka, 1996, 64–88.
- »Slovensko-hrvaško-furlansko-italijanski kulturni stiki v 16. stoletju«, *Uvod u studij hrvatskoga jezika, književnosti i kulture*, Udine, 1999, 198–209.
- »Veliki rokopisni slovensko-nemški slovar Štefana Kociančiča (1871) in hrvaško besedisče«, *Riječ*, časopis za filologiju 1/1–2, Rijeka, 1995, 43–57.
- »Zrcalo resnice na novo odkritega furlanskega reformatorja Narcissa Pramperja«, *Dialogi* XXIII, 9–10, Maribor, 1987, 150–151.
- Psalterii secundum Vulgatam Bibliorum Versionem* (Vu), Nova recensio, Clervaux, 1961.
- Rajhman, Jože: *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana, 1986.
- Rotar, Janez: *Trubar in južni Slovani*, Ljubljana, 1988.
- Rozzo, Ugo: »La biblioteca di Adriano di Spilimbergo e gli eterodossi in Friuli (1538–1542)«, *Metodi e ricerche* 1, Udine, 1989, 29–60, 37–56.
- Rupel, Mirko: *Primož Trubar*, Ljubljana, 1934.
- Sakravsky, Oskar: *Primuss Truber, Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, Wien, 1989, 25 i 99.
- Schiffler, Ljerka: »Filozofsko-teološka misao Petra Pavla Vergerija ml.«, Prispjevki z mednarodne konference Peter Pavel Vergerij ml., *Acta Histriae* VIII, Koper, 1999, 15–29.

- Schnurrer, Friedrich Christian: *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*, München, 1799, 18.
- Stanovnik, Majda: »Luthrov in Trubarjev pogled na prevod«, *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*, Ljubljana, 1986, 117–129.
- Todeschini G. & P. C. Ioly-Zorattini: *Il mondo ebraico*, Pordenone, 1991.
- Tomizza, Fulvio: *Il male viene dal nord*, Milano, 1984.
- Trubar, Primož: *Ta pervi deil tiga noviga testamenta*, Tübingen, 1557.
Cerkovna ordninga, Tübingen, 1564.
Ta Celi Psalter Davidou, Tübingen, 1566.
- Verzeichnis der im Deutschen Sprachbereich erschienen Drucke des XVI. Jahrhunderts*, 14, Herausgegeben von der Staatsbibliothek München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbut Anton Hiersemann Stuttgart (1989/20, 1994/21, 108–116).
- Vivian, Angelo: »Iscrizioni e manoscritti ebraici di Lubiana«, *Egitto e vicino oriente V*, Pisa, 1982.

U istraživanju smo uz kopije i knjižna izdanja protestantskih pisaca provjerili i opsežno gradivo na papirićima koje je u vlasništvu Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

VAŽNOST STVARALAČKE VEZE TRUBAR – PETAR PAVAO VERGERIJ ML. ZA SLOVENCE I HRVATE

Sažetak

Pomisao o ostvarenju cjelokupna prijevoda Biblije na slovenski i hrvatski jezik za vrijeme 16. stoljeća u prilikama kulturnog života koje se za takav pothvat naizgled još nisu nudile, na početku je graničilo s utopijom. Za realizaciju je toliko neobične i skoro nemoguće, dalekosežne ideje bio neophodan genijalan, obdaren, smion, samopouzdan, snalažljiv i bogobojazan čovjek. Svim tim zahtjevima udovoljio je plodan prevoditeljski i stvaralački put Primoža Trubara i Petra Pavla Vergerija mlađeg. Unatoč tomu što je potonji, koji nije dobro vladao ni hrvatskim ni slovenskim jezikom, nego je govorio »lingua slava«; svojevrsnu mješavinu južnoslavenskih jezika, na početku imao namjeru prevoditi na »zajednički« južnoslavenski jezik Slovenaca i Hrvata, on se ipak morao podčiniti Trubarovu zahtjevu za uvažanjem slovenskog i hrvatskog jezičnog identiteta.

Na primjeru veza ovih dvaju velikih duhova i ličnosti autorice u referatu u okviru hrvatsko-slovenskih, i širih, hrvatsko-slovensko-talijanskih i europskih veza istražuju vidove stvaralačke suradnje novomislioca 16. stoljeća.

Programsko polazište reformacijske književnosti doma i u svijetu bilo je težište prevoditi prema izvornom poimanju i tumačenju biblijske književnosti »ad rudes«. Tijekom 16. stoljeća protestantska su se djela sakrivala u bačvama, dok je danas višeslojna obavijesnost tih djela već duboko usidrena u našoj svijesti. Živi duh prošlosti, poluprošlosti i sadašnjosti utire novi put. U posljednje vrijeme razotkrivene su okolnosti u kojima su švicarski, talijanski, furlanski i slovenski novovjernici puni oduševljenja razmišljali i govorili o zajedničkim temeljima za slovensko-hrvatsko-talijanske ciljeve, tj. o tiskanju biblijske literature na materinjem jeziku. Na temelju dodatnih istraživanja i dokaza o djelovanju poklonika nove vjere u Chiavenni, kojima je duhovni vođa bio Vergerij mlađi, naša je predodžba suradnje između slovenskih, hrvatskih, talijanskih i furlanskih prevoditelja jasnija.

POMEN USTVARJALNE POVEZAVE TRUBAR – PETER PAVEL VERGERIJ ML. ZA SLOVENCE IN HRVATE

Izvlaček

Misel prevoda celotne Biblije v slovenščino in hrvaščino, v razmerah, ki jih je pri nas nudilo kulturno življenje 16. stoletja in za tak podvig navidezno še niso bile pripravljene, je sprva mejilo na utopijo. Uresničitev te nenavadne in malodane neizvedljive, dalekosežne zamisli je potrebovala genialnega, nadpovprečno trdnega, samozavestnega, iznajdljivega in hkrati bogaboječega človeka. Vse te zahteve je združeval ustvarjalni odnos med Primožem Trubarjem in Petrom Pavlom Vergerijem mlajšim. To razmerje je bilo komplicirano, s hujšimi vzponi in padci, njuna pot prevajanja Biblije se je skupaj začela, se večkrat razhajala, nato pa sta se oba sodelavca spet srečala ob Vergerijevi smrtni postelji. Po ustvarjalnosti pa je to razmerje primerljivo s tistim francoskega filozofa Montaigne s La Boétie, ki se konča tudi ob smrtni postelji tega zadnjega. Na primeru povezav teh dveh velikih duhov in osebnosti Primoža Trubarja in Petra Pavla Vergerija mlajšega je mogoče v ožjih hrvaško-slovenskih in širših hrvaško-slovensko-talijanskih ter evropskih okvirih študirati tesna ustvarjalna sodelovanja novomišljenikov 16. stoletja.